

УДК 94(477)''1918''

Іван ХОМА

НЕВІДОМІ РУКОПИСНІ СПОГАДИ ОСИПА НАЗАРУКА ПРО ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ В УКРАЇНІ

У статті здійснено археографічний і джерелознавчий аналіз неопублікованого рукопису спогадів Осипа Назарука про військово-політичні події в Києві й Білій Церкві, учасником і свідком яких він був у першій половині листопада 1918 року.

Ключові слова: ЗУНР, УНР, Січові Стрільці.

У новітній суспільно-політичній історії України постать політика, письменника, публіциста Осипа Назарука (1883–1940) є достатньо помітною. Інтерес істориків прикутий до його громадсько-політичної діяльності і творчої спадщини, представленої літературно-художньою прозою, публіцистикою, аналітичними працями і спогадами. Основний творчий доробок зберігається у фонді № 359 – «Осип Назарук (1883–1940)» Центрального державного архіву України в місті Львові, а більшість матеріалів було опубліковано ще в міжвоєнний час. У сучасній історіографії громадсько-політичну діяльність Назарука, його творчу спадщину комплексно досліджувала Лілія Бурачок¹. Водночас у Російському державному військово-історичному архіві (Москва) нещодавно було віднайдено досі не відомий рукопис спогадів, який і став поштовхом до написання цієї статті. Її мета – здійснити археографічний і джерелознавчий аналіз, визначити основні сюжети й окреслити інформативне значення документа для дослідників Української національної революції 1917–1921 років.

Насамперед потрібно згадати інші – основні – спогади Осипа Назарука про цей період – «Рік на Великій Україні», що охопили часовий проміжок від 5 листопада 1918-го до 16 листопада 1919 року. В основі цих хронологічних меж лежить виїзд автора зранку 5 листопада зі Львова і прибуття 6 листопада (близько 17-ї години) до Києва для переговорів із гетьманом Павлом Скоропадським про військову допомогу Українській національній раді у Львові в боротьбі з польським збройними силами². Відомо, що після українського збройного виступу у Львові 1 листопада розпочалась Українсько-польська війна, яка стала головною перешкодою на шляху утвердження української держави в Західній Україні. Осип Назарук на той час був секретарем філії УНР у Львові, мав певні контакти з військово-політичним представництвом Української

---

¹ Бурачок, Л. Громадсько-політична діяльність Осипа Назарука (1883–1949 рр.) : автореф. ... канд. іст. наук / Лілія Бурачок. – Івано-Франківськ, 2006. – 20 с.; Західно-українська народна республіка. 1918–1923. Уряди. Постаті / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича; гол. ред. Ярослав Ісаєвич; упоряд.: Микола Литвин, Іван Патер, Ігор Соляр. – Львів. 2009. – С. 193–216.

² Хома, І. Січові Стрільці. Створення, військово-політична діяльність і збройна боротьба Січових Стрільців у 1917–1919 рр. / Іван Хома. – Київ, 2011. – С. 42.

Держави, особливо командуванням Окремого загону Січових Стрільців та членами Головної ради галицьких, буковинських та угорських українців.

Кінець спогадів збігається з часом виїзду Осипа Назарука (що на певний час перед тим зупинявся в Кам'янці-Подільському) 16 листопада 1919 року, разом з керівниками і іншими урядовцями ЗУНР, через Румунію до Відня³.

У своєму тексті автор описує як ті події, учасником яких він був, так і ті, що пов'язані з ним опосередковано. Поруч із власне спогадами документ містить щоденникові записи Назарука, що істотно підвищують рівень його достовірності й об'єктивності. Перевагою спогадів є й те, що Назарук описав пережиті події відразу після прибуття до Відня, коли пам'ять про них була ще свіжою, паралельно друкуючи текст частинами, від грудня 1919 року, в газеті «Український прапор», заснованій у столиці Австрії екзильним урядом Диктатора ЗУНР, яка залишалася органом уряду преси й пропаганди до часу припинення існування новітньої західноукраїнської державності в 1923 році. У 1920 році видавництво «Українського прапора» випустило спогади Осипа Назарука окремим виданням⁴. У Центральному державному архіві України (м. Львів) у згаданому вище фонді зберігається одна з трьох записних книжок, які стосуються саме цього періоду, а саме – третя частина. Ця книжка має вигляд блокнота й охоплює період від 9 червня до 12 листопада 1919 року⁵: «Початок цих споминів і частина Київського періоду писана в Камінці (сучасний Кам'янець-Подільський. – І. Х.), решта у Відні – в значних промежутках часу. Писання скінчено 23 березня 1920»⁶. До Кам'янця-Подільського, як пише автор, переїхав 9 червня 1919 року⁷, і рукопис третьої записної книжки це підтверджує. Події з 12 до 16 листопада, а саме – підготовка й перебіг евакуації офіційних осіб ЗУНР з Кам'янця-Подільського й переправа через ріку Дністер на територію Румунії, були описані дещо пізніше.

У Російському державному військовому архіві, м. Москва у фонді «Іванов М. І. (1851–1919)»⁸ зберігається вісім оригінальних аркушів спогадів Осипа Назарука під назвою «Спомини з моєї праці на Великій Україні»⁹. В описі фонду й довідковій літературі архіву відсутні пояснення про походження документа¹⁰. Спогади занотовані ручкою, за винятком кількох дописів,

---

³ Назарук, О. Рік на Великій Україні / Осип Назарук. – Відень: Український прапор, 1920. – С. 325–326.

⁴ Ibidem, 344 с.

⁵ Центральный державный исторический архив Украины в м. Львові. – Ф. 359, оп. 1, спр. 1. – Арк. 1–82.

⁶ Назарук, О. Рік на Великій Україні..., с. 336.

⁷ Ibidem, с. 160.

⁸ Іванов Микола Іудович – російський військовий діяч, генерал, у 1908–1914 роках командував військами Київського військового округу, в роки Першої світової війни – головнокомандувач Південно-Західним фронтом, у роки громадянської війни в Росії брав участь в білогвардійському русі. Помер 27 січня 1919 року.

⁹ Российский государственный военный архив, г. Москва. – Ф. 72, оп.1, спр. 98. – Арк. 1–8.

¹⁰ Деякий фактичний матеріал цих спогадів було вже використано й запроваджено до наукового обігу, див.: Хома, І. Становище Окремого загону Січових Стрільців на час листопадового зриву у Львові / Іван Хома // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. – Вип. 16. – 2009. – С. 47–51.

зроблених простим олівцем, на аркушах, які відповідають сучасному формату А 5. Хронологічно документ охоплює 5–16 листопада 1918 року. Його зміст не дає підстав сумніватися, що автором тексту є Осип Назарук. Рукопис спогадів дещо відрізняється від їх опублікованої версії. Зокрема, у вступі автор згадує міста (Бучач, Золочів), в яких ходив до гімназії, Львів, де навчався в університеті, коротко описує свої погляди на перспективу побудову держави тощо¹¹. Найвищим культурним типом вважає скандинавський, в якому йому особливо імponує сильна армія, а серед суспільних прошарків найбільш перспективними і придатними для державотворення називає юристів і купців. Роздуми з приводу загальних питань державного будівництва Осип Назарук обґрунтував у брошурі «Військо й політика» (1919)¹², натомість в опублікованих спогадах згаданий вступ відсутній.

Основна частина спогадів розпочинається зі слів «Мрія мого життя Самостійна Українська Держава». Далі зазначено, що автор утретє приїхав до Києва 6 листопада, де «сиджу і досі»¹³. Це дозволяє зробити припущення, що він занотовував своє перебування в Києві з кінця 1918–січня 1919 року. Опубліковані спогади інформують: «Дня 5 листопада 1918 р. о годині другій над ранком виїхав я з «Народного дому» у Львові до Київ з інженером Шухевичем [у рукописі йдеться про сотника Шухевича, в опублікованих спогадах – про інженера, імені якого О. Назарук не вказав¹⁴. – *І. Х.*], щоби з доручення Команди Українського Війська просити о військову допомогу “Гетьмана всієї України” Скоропадського». Автомобілем галичан довели до залізничної станції Радивилів (відстань приблизно 109 км), де вони пересіли на потяг. У рукописі автор також зазначив, що мав тоді високу температуру. У книжці «Рік на Великій Україні» відсутня точна дата і година прибуття до Києва, натомість у рукописі чітко вказано, що це сталося 6 листопада 1918 року о 5-й годині вечора. Саме відсутність цієї інформації не дозволяла дослідникам точно вказати на час прибуття галицької делегації, створювала різнобій у визначенні початку переговорів з гетьманом Павлом Скоропадським, Володимиром Винниченком, Стрілецькою радою тощо. В історіографії можна зустріти посилання на 6 листопада¹⁵, 11 листопада¹⁶, 13 листопада¹⁷. Автор цієї

---

¹¹ Российский государственный военный архив, г. Москва. – Ф. 72, оп.1, спр. 98. – Арк. 1.

¹² Назарук, О. Військо й політика / О. Назарук. – Кременець, 1919. – 16 с.

¹³ Российский государственный военный архив, г. Москва. – Ф. 72, оп.1, спр. 98. – Арк. 2.

¹⁴ Особу ідентифікувати не вдалось.

¹⁵ Карпенко, О. З історії Західно-Української Народної Республіки (До 85-річчя з дня народження професора О. Ю. Карпенка) / Олександр Карпенко ; загальна редакція М. Кугутяка. – Івано-Франківськ, 2006. – С. 254.

¹⁶ Литвин, М. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. / Микола Литвин. – Львів, 1998. – С. 296; Ковальчук, М. На чолі Січових Стрільців. Військово-політична діяльність Євгена Коновальця в 1917–1921 рр. / Михайло Ковальчук. – Київ, 2010. – С. 60–61.

¹⁷ Бурачок, Л. Громадсько-політична діяльність Осипа Назарука..., *op. cit.*, с.12.

публікації, проаналізувавши тексти, дійшов висновку, що до столиці Української держави Осип Назарук приїхав 7 листопада¹⁸.

Із київського вокзалу Назарук і Шухевич поїхали до гетьманської резиденції. Якраз тоді гетьман мав заплановану зустріч із галицьким представництвом Києва, до якого змогли долучитися новоприбулі делегати. Їх безпершечно пропустила охорона резиденції, а також близький соратник гетьмана й генеральний писар Української держави Іван Полтавець-Остряниця¹⁹. У приймальні був присутній Євген Коновалець, який за дорученням Стрілецької ради намагався з'ясувати ситуацію довкола стрілецького загону і планів його передислокації з Білої Церкви до Києва, стосовно чого гетьман не міг надати чіткої відповіді. У нетривалій розмові брали участь Шухевич, Євген Коновалець і Осип Назарук. Останній, нотуючи свої враження від прийому, порівняв гетьмана з Андреем Шептицьким²⁰. Цікавою є інформація про розмову щодо військово-матеріальної допомоги, теж відсутня в опублікованих спогадах. Назарук запевнив, що метою повстання у Львові є не помста полякам, а будівництво української держави. Саме це спонукало гетьмана відреагувати позитивно на прохання галичан про підтримку: «Хоч я не у війні з Польщею, але на таку ціль допомогу дам. Тільки мушу зробити це обережно: видам наказ війську, щоб очистило від полонених залізничний шлях до Львова, я за це не відповідатиму, але мусітиму вилучити ті частини з моєї армії як дезертирські. Кілько вам війська треба? Вистачить полк Січових Стрільців, що у Білій Церкві. Він переважно з галичан, які радо заженуться поза Львів». Назарук свідчив, що гетьман роздумував хвилину, а далі звернувся за порадою до полковника Коновальця, який відповів таким чином: «Я, пане Гетьмане, жовнір. І піду де того вимагає інтерес Української Держави». Після цього гетьман запропонував надати фінансову допомогу в розмірі 5 млн корон, записав усе власноруч, закликав ад'ютанта та передав йому письмове розпорядження і наказ приступити до його виконання. У цьому місці рукопису Осип Назарук зробив приписку олівцем: «Я тоді не сподівався, що візьму участь в повстанні проти гетьмана». Тим часом у друкованих спогадах відсутня ще одна важлива деталь, пов'язана з кулуарною розмовою після описаної авдієнції у Павла Скоропадського, під час якої Євген Коновалець визнав: «Ми, здається, не зможемо поїхати, хоч треба. Бо гетьман хоче піддати Україну Москві. Союз лівих українських партій проголосив повстання проти нього. Січові Стрільці зв'язані з Великою Україною більше, чим з Галичиною. Зрештою все це рішить Стрілецька Рада. Але наперед ходім до Національного Союзу. Там застанемо Винниченка. Повстання, розуміється “велика тайна”»²¹.

Увечері 6 листопада 1918 року Євген Коновалець провів у Білій Церкві засідання Стрілецької ради, де зібралися люди молоді, «але горді з почуття

---

¹⁸ Хома, І. Особливості відновлення та діяльності формації Січових Стрільців у добу гетьмана П. Скоропадського / Іван Хома // Вісник національного університету «Львівська політехніка». «Держава та армія». – № 555. – Львів, 2006. – С. 56.

¹⁹ Российский государственный военный архив, г. Москва. – Ф. 72, оп.1, спр. 98. – Арк. 2.

²⁰ Ibidem, арк. 3.

²¹ Ibidem, арк. 4.

обов'язку супроти України. Переважно мої особисті знакоми». Назарук доповів про ситуацію в Галичині та розмову з Винниченком, сів у крісло й заснув від втоми і хвороби. Кілька разів його будив Роман Сушко, врешті, його відвели спати. Наступного дня Назарука оглянув лікар і встановив діагноз: «сильна ангіна». Назарук пролежав із хворобою до 14 листопада. Того ж дня в старшинській столовій дізнався, що «Стрілецька Рада... вирішила не посилати ніякої підмоги на Львів, бо Київ важніший. Наказ від гетьмана прийшов, але прийшов і другий, яким відкликано перший»²². Відсутність останньої дати в опублікованих спогадах досі не дозволяла більш точно визначити час, коли Назарук долучився до активної політичної роботи на Наддніпрянщині.

Увечері із київської преси Назарук дізнався про «маніфест гетьмана про федерацію України з Росією». Ця новина спричинила кардинальну зміну в настроях січовиків, які «уважали себе тим маніфестом звільненими з обов'язку служити гетьману. Бо вони зобов'язувались служити йому як голові самостійної Української Держави»²³.

Ще одним цікавим фактом є опис подій 15-16 листопада. Осип Назарук зазначив, що коли 16 листопада він із Директорією покинув Білу Церкву, то «в казармах залишилися тільки хворі й старшини Бісик і Домарадський. Вони мали організувати селян, які вже напливали – й відсилати їх за нами. Запал був великий. Я хотів їхати до Львова, але п. Коновалець заявив: “Переповість там все Шухевич, а ви мусите остати. Директорія немає одного – товмача. А переговори треба бути вести нераз”. Ніколи в життю не мав я такого навалу праці як тоді»²⁴. Назарук таки залишився в Білій Церкві, і його було включено до складу Стрілецької ради Окремого загону Січових Стрільців.

Отже, новознайдений рукопис спогадів Осипа Назарука важливий з погляду дослідження біографії автора, його творчої спадщини і громадсько-політичної діяльності, а також дозволяє скоригувати усталені в історіографії погляди на військово-політичні події першої половини листопада 1918 року, їхню хронологію, вирішальні моменти перебігу, настрої учасників.

Ivan KHOMA. Osyp Nazaruk's Manuscript Memoirs on Military and Political Developments in Ukraine.

The author of the article undertakes an archeographical and source-based study of Osyp Nazaruk's unpublished manuscript memoirs on military-political events in Kyiv and Bila Tserkva as were witnessed by him in the first half of November 1918.

Keywords: ZUNR (Western Ukrainian National Republic, UNR (Ukrainian National republic), Sich Riflemen.

---

²² Ibidem, арк. 5.

²³ Ibidem, арк. 6.

²⁴ Ibidem, арк. 8.